

Науково-виробничий журнал

Держава та регіони

Серія: ПРАВО №1, 2001

Гуманітарний університет
"ЗІДМУ"

причины. ответственность – М.: Юрид. л-ра, 1985.

7. Пацурківський П.С. Проблеми загальної теорії фінансового права – Чернівці: Вид-во чернівецького державного університету, 1998.

8. Скакун О.Ф., Подберезский Н.К. Теория права и государства. – Х., 1997.

9. Философский словарь / Под ред. М.М. Розенталя. – М.: Изд-во политической литературы, 1985.

10. Фінансове право: Підручник / За ред. Л.К. Воронової. – Х.: Консум, 1998.

11. Фінансове право: Навч. посіб. / За ред. Л.К. Воронової. – К.: Вентурі, 1998.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

Багай Н.О., старший викладач кафедри теорії держави і права Прикарпатського університету ім. Василя Стефаника

НОВІ ПРАВОВІ ІНСТИТУТИ АГРАРНОГО ПРАВА УКРАЇНИ (НАУКОВІ ПІДХОДИ)

Сучасний період розвитку аграрного законодавства України, покликано забезпечити реалізацію аграрної реформи, зумовив виникнення нових правових інститутів аграрного права України. Оскільки мова йде про формування якісно нових сукупностей правових норм, що регулюють специфічні за своєю суттю та змістом суспільні відносини, важливою є проблема їх наукового дослідження, з'ясування сутності кожного з них, виявлення основних тенденцій та перспектив розвитку.

Аналіз наукового доробку вчених у цій площині дає змогу виявити основні проблеми сучасного періоду розвитку нових правових інститутів аграрного права України та на цій основі з'ясувати першочергові завдання аграрно-правової науки з науково-правового забезпечення їх удосконалення.

У складі аграрного права України, як і кожної галузі права, виділяються окремі правові інститути, тобто спільності правових норм, що складають відособлену частину галузі права і відносять певний вид (групу) чи сторону суспільних відносин. У сучасній теорії у системі аграрного права України можна виділити такі нові правові інститути: інститут земельної та аграрної реформи; інститут права приватної власності на землю; інститут приватизації земель; інститут оренди земель; інститут сільськогосподарської майнової

оренди; інститут сільськогосподарської кооперації; інститут селянського (фермерського) господарства; інститут правового забезпечення соціального розвитку села; інститут приватизації майна в агропромисловому комплексі.

Оскільки система аграрно-правової науки визначається, насамперед, системою відповідної галузі права, виникнення нових правових інститутів аграрного права України зумовило формування нових напрямів наукових досліджень.

Сучасною наукою аграрного права України аналізуються різні аспекти земельної та аграрної реформ в Україні. Серед авторів, що глибоко досліджують правові проблеми реформування у сфері сільськогосподарського виробництва, слід відзначити В.З. Янчука [1, с. 99-103], В.І. Андрейцева [2; 3], В.І. Семчика [4; 5, с. 7-41], Ю.С. Шемшученка [6, с. 9-11; 7, с. 46-53], М.В. Шульгу [8], Н.І. Титову [9, с. 6-9, 10; 11], О.В. Статівку [12; 13], О.О. Погрібного [14; 15], В.В. Носіка [16, с. 48-53; 17], В.І. Федоровича [18; 19; 20, с. 43-45], П.Ф. Кулиничу [21, с. 26-30; 22, с. 66-107; 23, с. 59-101] та інших вчених.

Економічні та правові проблеми аграрної реформи в Україні були предметом дослідження спеціальної наукової конференції в Одесі (1993 р.) [24] та Міжнародного конгресу в Мінську (1999 р.) [25].

У сучасний період можна виділити такі основні аспекти широкої проблеми правового наукового забезпечення аграрної реформи в Україні: 1) наукова розробка фундаментальних засад та стратегії земельної та аграрної реформ, їх правового забезпечення; 2) визначення ролі земельної реформи в аграрних ринкових перетвореннях та її місця в аграрній реформі; 3) з'ясування змісту, стратегії та етапів розвитку аграрної реформи; 4) правовий аналіз організаційних форм та методів проведення аграрної реформи; 5) радикальна зміна відносин власності на землі сільськогосподарського призначення; 6) аналіз правового становища суб'єктів аграрної реформи; 7) роль держави в забезпеченні радикальних аграрних перетворень; 8) законодавче забезпечення аграрної реформи; 9) охорона навколишнього природного середовища в процесі аграрного реформування та деякі інші.

На жаль, ґрунтовної науково-теоретичної бази радикального реформування земельних та аграрних відносин в Україні своєчасно (напередодні проведення відповідних реформ) не було розроблено. Це істотно позначилось на методах, формах та змісті як земельної, так і аграрної реформ, зумовило їх спонтанний характер, а часто і їх неефективність.

У зв'язку з цим особливого значення набуває розробка фундаментальних засад та стратегії аграрної та земельної реформ: їх правового забезпечення, що здійснюється представниками науки аграрного права України. З цього приводу важливими є наукові дослідження В.І. Андрейцева, В.З. Янчука, В.І. Семчика, Н.І. Титової, М.В. Шульги та інших вчених. Особливо слід відзначити науковий доробок професора В.І. Андрейцева, яким визначено стратегічні цілі земельної реформи, з'ясовано її фундаментальні засади тощо [2, с.14; 3, с. 22].

Оскільки проведення аграрної реформи розпочалося з реформування земельних відносин в Україні (з прийняттям 18 грудня 1990 року Верховною Радою УРСР постанови "Про земельну реформу" [26]), важливим для з'ясування суті, завдань та мети аграрної реформи є її аналіз з погляду співвідношення із земельною реформою. Слід погодитись з

Н.І.Титовою, М.В.Шульгою, П.Ф.Кулиничем, які розглядають земельну реформу як головну частину, ядро аграрної реформи [27, с.10; с.44; 21, с.26]. Причому, виходячи із загальної соціальної цінності земель, В.І.Андрейцев земельна реформа справедливо розглядається як складова економічної, соціальної, екологічної та правової реформ [2, с.14, 25].

Актуальною нині є проблема наукового обґрунтування стратегії та змісту майбутніх заходів щодо реформування суспільних відносин в аграрному секторі економіки. Цьому аспекту важливими є роботи В.І.Андрейцева, В.І.Семчика, М.В.Шульги та інших. Так зокрема, вірно зазначає В.І.Андрейцев що багатовікові всі земельні перетворення становить перерозподіл земель як важлива організаційно-правова форма реалізації управління в галузі використання, відтворення й охорони землі [2, с. 27-32].

Виникнення правового інституту приватної власності на землі в системі аграрного права України було об'єктивно зумовлене широким масштабним реформуванням економічних відносин (зокрема, відносин власності), і охоплювало всі галузі народного господарства. 30 січня 1992 року був прийнятий Закон України "Про форми власності на землю" [28], яким чітко визначено існування в Україні трьох форм власності на землі: приватної, колективної, державної (згодом це положення було закріплене і в Земельному кодексі України [29]).

Науково-правові засади інституту приватної власності на землі є предметом досліджень багатьох юристів-аграрників. Серед них можна назвати, насамперед, професорів В.І.Андрейцева [2], В.І.Семчика [5, с. 7-41], Н.І.Титової [27, с. 10-15], Ю.С.Шемшученка [7, с. 46-50], М.В.Шульгу [8], В.З.Янчука [1, с. 99-100], П.Ф.Кулиничу [22, с. 66-107; 23, с. 59-101] і інших вчених. Важливими також є роботи В.В.Носіка [16, с. 48-53; 17], В.К.Гуревського [30; 31], О.М.Вовк [32] та ін.

Представниками науки аграрного права України здійснено історико-правовий аналіз існування права приватної власності на землю (М.В.Шульга, В.К.Гуревський), з'ясовано суспільний зміст та визначено поняття права приватної власності на землі (В.І.Андрейцев, В.І.Сем-

П.Ф. Кулинич, В.К. Гуревський, М.В. Шульга), реалізовано конкретні правомочності власників земель (П.Ф. Кулинич, О.М. Вовк), об'явлено коло суб'єктів та об'єктів права приватної власності на землі (Н.І. Титова, В.І. Андрейцев, В.К. Гуревський), законодавчі обмеження права приватної власності на землі (В.І. Андрейцев, П.Ф. Кулинич, В.К. Гуревський, В.М. Марведчук), здійснено наукове обґрунтування юридичного механізму набуття та реалізації права приватної власності на землі (В.І. Андрейцев, П.Ф. Кулинич, М.В. Шульга) тощо.

Фундаментальне значення для розробки юридичних засад інституту приватної власності на землі має теоретичне з'ясування поняття земель взагалі та земель сільськогосподарського призначення як особливого об'єкта приватної регламентації, що ґрунтовно досліджено в працях Н.І. Титової [27, с. 10-15; 33, с. 32-34, с. 68-73] та В.І. Андрейцева [2, с. 5-9, 14].

Поняття та зміст права приватної власності на землі аналізує у своїх роботах В.К. Гуревський. Зокрема, автор розглядає право приватної власності громадян на землі "як право на свій досвід володіти, користуватися і розпоряджатися належно йому земельною ділянкою в межах встановлених законом, з метою задоволення особистих потреб, здійснення сільськогосподарської виробничої і іншої діяльності, не забороненої законом, з урахуванням правомірних інтересів інших осіб" [30, с. 10]. Загалом, з'являючись з таким визначенням, на наш погляд, необхідно було б у ньому передбачити певну вказівку на відповідність реалізації правомочностей власника цільовому призначенню земельної ділянки. Також бажано було б серед видів діяльності, для яких може використовуватись земельна ділянка, включити аграрне підприємництво, що в сучасний період є одним із основних видів діяльності приватних землевласників.

Науковий аналіз юридичного механізму набуття та реалізації права приватної власності на землі здійснений у роботах В.І. Андрейцева, П.Ф. Кулинича, М.В. Шульги та інших вчених. Особливо необхідно відзначити з цього аспекту науковий доробок професора В.І. Андрейцева, яким сформульовано основні

ознаки приватизації земель, виділено основні етапи процедури приватизації тощо. Вчений, зокрема, визначає поняття приватизації земель як юридично визначену процедуру (процес, порядок), за якої реалізується матеріальна й процесуальна правосуб'єктність осіб, спрямована на виникнення права приватної чи колективної власності громадян на землі [2, с. 29-30]. В.І. Андрейцев також послідовно обґрунтовує необхідність врегулювання на законодавчому рівні процедури приватизації земель [2, с. 20].

У сучасний період подальшого наукового обґрунтування та відповідного законодавчого закріплення потребують питання щодо кола суб'єктів права приватної власності на землі та обсягу їх правомочностей, визначення поняття об'єкта такого права, обмеження права приватної власності на землі та інші.

Нерозривно пов'язаним з інститутом земельної та аграрної реформ та інститутом права приватної власності на землі є новий правовий інститут паювання земель. Уперше правова категорія права на земельну частку була введена Земельним кодексом України в редакції від 13 березня 1992 року (чч 9-12 ст 5) [29]. Детальнішу правову регламентацію вона одержала в Указах Президента України від 10 листопада 1994 року "Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва" [35], від 8 серпня 1995 року "Про порядок паювання земель переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям" [36], від 21 квітня 1998 року "Про захист прав власників земельних часток (паїв)" [37] та від 3 грудня 1999 року "Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки" [38].

Складні питання юридичної природи права на земельну частку (пай) досліджуються В.І. Андрейцевим [2, с. 44-46], Н.І. Титовою [11, с. 33-36], В. Носіком, Т. Коваленко [16, с. 48-53], М.В. Шульгою [8, с. 45-48, 107-112], В.І. Федоровичем [20, с. 43-45], П.Ф. Кулиничем [22, с. 98-107] та ін.

Вченими-юристами України з'ясовано поняття паювання земель та юридична природа права на земельну частку (пай). Так,

М.В. Шульга розкриває суть права на земельну частку (пай) з погляду його співвідношення з правом приватної власності на землю [8, с. 46, 109]. Вірно розглядає автор право на земельну частку (пай) як правову категорію, що є вторинною щодо права колективної власності на землю [8, с. 46]. Обґрунтовану характеристику правової категорії права на земельну частку (пай) як права зобов'язального характеру дає у своїх працях П.Ф. Кулинич [22, с. 98-107].

Поняття та суттєві ознаки земельної частки (паю) як не визначеної в натурі земельної ділянки глибоко з'ясовані В.В. Носіком та Т.Коваленко. При цьому автори обґрунтовано визнають поняття земельної частки (паю) особливою юридичною категорією, провівши вперше в юридичній науці ґрунтовне відмежування його від понять земельної ділянки та середньої земельної частки за різними критеріями [16, с. 49-50].

В.В. Носіком та Т.Коваленко вперше глибоко проаналізовано підстави виникнення та припинення права на земельну частку (пай) [16, с. 52]. В.І. Андрейцевим чітко сформульовано конкретні етапи процедури паювання земель [2, с. 45] та характерні риси процесу "розпаювання" чи "ресертифікації" [2, с. 46] тощо.

Виникнення великої кількості практичних проблем, пов'язаних із реалізацією нормативно-правових актів з питань паювання земель, зумовило необхідність аналізу аграрно-правовою наукою наслідків практичного здійснення процедури паювання земель. Особливо багато питань у правовій площині виникло у зв'язку з прийняттям Указу Президента України від 3 грудня 1999 року "Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки" [38]. Слушні міркування щодо невідповідності окремих його положень нормам Конституції України, Закону України "Про колективне сільськогосподарське підприємство" та іншим нормативно-правовим актам висловлені в аграрно-правовій науці П.Ф. Кулиничем [21, с. 29], А. Бейкуном [39, с. 45-48] та деякими іншими вченими.

Розвиток аграрного законодавства зумовив виділення ще одного нового правового

інституту аграрного права – інституту оренди земель, правовою основою якого є Закон України "Про оренду землі" від 6 жовтня 1998 [40].

Серед представників науки аграрного права України, що досліджують правові засади оренди земель, слід відзначити О.О. Погрібного [14], М.В. Шульгу [8], П.Ф. Кулинич [2, с. 66-107; 23, с. 59-101], І. Будзиловича, А. Юченка [41, с. 63-67], В.А. Сонюка [42, с. 19-20], А. Войтюк [43, с. 42-43], Н. Ільницьку [44, с. 60-64] та інших.

Вченими України сформульовано поняття та специфічні ознаки оренди земель. Важливими в цьому сенсі є роботи О.О. Погрібного, М.В. Шульги, Н.І. Титової, Н. Ільницької. Так, вірно розглядає О.О. Погрібний оренду земель як особливий різновид землекористування [14].

Особливе значення в системі аграрно-правових досліджень займає проблема з'ясування поняття, змісту та юридичної природи договору оренди земель. Зокрема, загальне поняття договору оренди природних ресурсів сформульоване професором В.І. Андрейцевим [45, с. 83]. Поряд з цим М.В. Шульгою виділені окремі особливості договору оренди земель [8, с. 133].

М.В.Шульга на основі аналізу позицій різних авторів щодо характеру договору оренди земельної ділянки приходять до правильного висновку про те, що це договір земельно-правовий. Такий характер договору зумовлений сутністю і особливостями земель як об'єкта договору [8, с. 129-131]. У зв'язку з цим вірно зазначає автор, що "відносини у сфері орендного землекористування є предметом насамперед земельного законодавства, а цивільно-правові норми можуть застосовуватися до земельних відносин лише в тих випадках, коли ці відносини не врегульовані земельним законодавством" [8, с. 132-133].

До нових інститутів аграрного права України можна також віднести інститут правового забезпечення майнової оренди в сільському господарстві, який став легітимним ще в колишньому СРСР в кінці 80-х років. В Україні для розвитку зазначеного правового інституту мали значення нормативно-правові акти як

цивільного, так і аграрного законодавства. 10 квітня 1992 року було прийнято Закон України "Про оренду майна державних підприємств і організацій" [46] (зараз – Закон України "Про оренду державного і комунального майна"). На сьогоднішній день це – основний нормативно-правовий акт вищої юридичної сили, що регулює орендні відносини, у тому числі й у аграрному секторі економіки.

На жаль, необхідно відзначити, що правовий інститут сільськогосподарської майнової оренди досліджується аграрно-правовою наукою недостатньо. З монографічних досліджень тут, насамперед, необхідно відмітити роботу професора О.О. Погрібного "Селянські господарства і оренда: організаційно-правові питання" [14]. У монографії вчений досліджує поняття, суть, зміст та види оренди, юридичну природу порядку укладення, виконання і припинення договору оренди та ін. Автором також досліджено правовий статус учасників договору оренди. При цьому особливу увагу він приділяє правовим проблемам становища орендаря, аналізуючи його права та гарантії їх реалізації і захисту [14].

Наукове дослідження орендно-майнових відносин за участю селянських (фермерських) господарств здійснюється професором Н.І. Титовою [11, с. 66-68, 74].

Певний вклад у наукове забезпечення розвитку правового інституту сільськогосподарської майнової оренди внесли також В.А. Сонюк [42, с. 19-20; 47, с. 123-124] та І.А. Войтюк [43, с. 42].

У сучасних умовах низького рівня матеріально-технічного забезпечення аграрних товаровиробників значно підвищується роль орендно-майнових відносин у сільському господарстві. У зв'язку з цим особливо необхідно відзначити потребу в прийнятті спеціалізованого нормативно-правового акта аграрного законодавства (у формі закону) з питань регулювання оренди майна в сільському господарстві [42, с. 21], активну роль у розробці якого повинна відіграти наука аграрного права України.

Як відомо, у сільському господарстві на селянських землях історично завжди існували кооперативні сільськогосподарські структури.

Тому особливої уваги заслуговує розвиток сільськогосподарського кооперативного законодавства. Необхідно підкреслити в цьому плані важливе значення Закону СРСР "Про кооперацію в СРСР" від 25 червня 1988 року (із змінами і доповненнями від 16 жовтня 1989 р. та 6 червня 1990 р.), норми якого стали основою для становлення нового правового інституту аграрного права України – інституту правового забезпечення сільськогосподарської кооперації. В Україні основним нормативно-правовим актом, що регулює діяльність сільськогосподарських кооперативів, є Закон України від 17 липня 1997 р. "Про сільськогосподарську кооперацію" [48].

Науково-правові засади інституту сільськогосподарської кооперації розроблялись і розробляються багатьма вченими-юристами України. Серед них необхідно відзначити В.І. Семчика [49: 50, с. 34-38], Н.І. Титову [51, с. 20-22; 52, с. 25-27], В.І. Федоровича [18, 19], О. Соніна [53, с. 15-17; 54] та інших. Економічні аспекти сільськогосподарської кооперації в Україні глибоко проаналізовані В.В. Зіновчуком [55].

Особливо необхідно відзначити монографічну роботу В.І. Семчика "Кооперація и право" (1991) [49], де вченим на основі законодавства про кооперацію вперше всебічно з'ясовано правові основи розвитку кооперації в Україні, досліджено порядок створення та припинення діяльності кооперативів, правове становище різних видів кооперативів, у тому числі й сільськогосподарських, правове регулювання майнових відносин тощо. За редакцією В.І. Семчика в Україні також видано перший підручник з кооперативного права (1998 р.) [56], де з'ясовано, поряд з іншими питаннями, і правове становище кооперативів, що функціонують в аграрному секторі економіки.

Предметом наукових розробок представників науки аграрного права України в сучасний період є різноманітні проблеми правового забезпечення функціонування і розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні. Так, вченими-юристами України досліджено історію розвитку сільськогосподарської кооперації (В.І. Семчик, В.І. Федорович), юридична природа, суть та ознаки сільськогосподарської

кооперації та сільськогосподарського кооперативу (В.І. Семчик, Н.І. Титова, В.І. Федорович, О.М. Сонін), види сільськогосподарських кооперативів (В.І. Федорович, О.М. Сонін), підстави їх виникнення і припинення діяльності (В.І. Федорович, О.М. Сонін) та ін.

Дискусійним в аграрно-правовій науці є питання щодо юридичної природи сільськогосподарського кооперативу, а відтак, і визначення його поняття. Так, В.І. Семчик при дослідженні сільськогосподарського кооперативу робить істотний наголос на тому, що це – об'єднання громадян (зокрема, громадська організація) [50, с.34-35]. Як добровільне об'єднання громадян розглядає сільськогосподарський кооператив О.М. Сонін, разом з тим відмежовуючи поняття "кооперативу" від "громадської організації" [54, с.8]. Значно ширше визначення сільськогосподарського кооперативу з урахуванням усіх його суттєвих ознак як суб'єкта аграрних відносин дає В.І. Федорович [18, с.15].

На наш погляд, сільськогосподарський кооператив – це створений на основі добровільного об'єднання фізичних та юридичних осіб, заснований на колективній власності (шляхом об'єднання пайових внесків), самостійний, специфічний, господарюючий, статутний суб'єкт аграрних відносин, що має статус юридичної особи, діє на засадах членства і спільної участі в діяльності кооперативу та здійснює сільськогосподарську виробничу діяльність з використанням земель сільськогосподарського призначення і обслуговування переважно членів кооперативу з метою задоволення їх економічних потреб.

Оскільки чинним законодавством чітко не сформульовані основні юридичні ознаки сільськогосподарського кооперативу, заслуговує на увагу думка В.І. Федоровича щодо необхідності їх законодавчого закріплення [18, с.5].

О.М. Соніним вперше на дисертаційному рівні досліджено питання про виникнення, реорганізацію та ліквідацію сільськогосподарських кооперативів [54, с.15-16].

Дуже актуальними в сучасний період є наукові проблеми правового регулювання членських відносин у сільськогосподарських

кооперативах. Оскільки членство в кооперативі є підставою виникнення всіх інших внутрішньокооперативних відносин, вірно розглядає В.І. Федорович інститут членства як провідний і базовий [18, с.12]. Тому слід погодитись з Н.І. Титовою щодо необхідності детальної регламентації в Законі України "Про сільськогосподарську кооперацію" правового статусу і, зокрема специфічних земельних, трудових, майнових та інших прав членів сільськогосподарських кооперативів [52, с.25-27].

Вчені-юристи України вносять конкретні пропозиції щодо вдосконалення законодавчого регулювання сільськогосподарської кооперації в Україні. Так, доцільною видається пропозиція О. Соніна щодо необхідності розробки примірнього статуту сільськогосподарського кооперативу [54, с.17]. Розвиваючи згадану наукову пропозицію та виходячи з сучасних потреб правового регулювання різноманітних видів сільськогосподарських кооперативів, В.І. Федорович обґрунтовано пропонує прийняти примірні статuti окремих видів сільськогосподарських кооперативів [18, с.5].

20 грудня 1991 року було прийнято Закон України "Про селянське (фермерське) господарство" [58], яким закріплено правові основи організації та діяльності нових аграрних суб'єктів – селянських (фермерських) господарств (СФГ) та покладено початок розвитку нового правового інституту аграрного права.

Серед представників науки аграрного права України, що глибоко і послідовно досліджують науково-правові проблеми інституту СФГ, необхідно, насамперед, відзначити професорів О.О. Погрібного [14, 15] та Н.І. Титову [10, 11].

Так, уперше на монографічному рівні правовий статус СФГ був досліджений О.О. Погрібним у 1992 році в роботі "Селянське господарство і оренда, організаційно-правові питання" [14]. Тут вченим, зокрема, з'ясовано правові питання створення СФГ, встановлено об'єкти їх права власності, землеволодіння і землекористування, а також питання матеріально-технічного постачання, фінансування, кредитування, обліку та ін.

Професор Н.І. Титова є автором двох монографій з питань правового становища СФГ [10, 11] та багатьох наукових статей, де вченою

досліджено поняття та юридичні ознаки СФГ, правові проблеми землекористання та права власності цих господарств, основні засади їх створення, функціонування, припинення діяльності та ін.

Науково-правові засади інституту СФГ розробляються в Україні також В.І. Семчиком [59, с.41-47], В.З. Янчуком [59, с.40-48], Т.П. Проценко [60; 61; 62, с.42-58] та іншими вченими. Певний внесок у розробку згаданих проблем зробили також Л.В. Логуш [63], М.Я. Ващишин [64] та інші.

Важливим аспектом наукової діяльності вчених-юристів України є з'ясування сутності, поняття та суттєвих ознак СФГ як специфічного суб'єкта аграрних відносин. На жаль, у Законі України "Про селянське (фермерське) господарство" (ст.2) сформульоване занадто лаконічне визначення поняття СФГ, яке не охоплює всіх його істотних ознак. У зв'язку з цим заслуговує на увагу запропоноване Н.І. Титовою визначення поняття СФГ, що особливо охоплює всі його юридичні ознаки [10, с.21-11, с.14].

При з'ясуванні юридичної природи СФГ ряд вчених звертають увагу на проблему визнання за СФГ статусу юридичної особи. Слід погодитись з Н.І. Титовою, що хоча СФГ формально-юридично не є юридичною особою, воно має повноцінний статус юридичної особи [11, с.14].

Наукові проблеми правового регулювання земельних відносин у СФГ глибоко з'ясовані професором Н.І. Титовою та М.Я. Ващишин. Зокрема, Н.І. Титовою на основі чинного земельного і аграрного законодавства України чітко сформульовано положення про те, що суб'єктом права власності на землю є голова господарства як фізична особа [10, с.37-39; 11, с.29-30], а не саме господарство. Такий науковий висновок має важливе значення з огляду на нечіткість визначення суб'єкта права власності на землю Законом України "Про селянське (фермерське) господарство" (ст.5, 6, 11).

Правовий режим майна СФГ досліджують Н.І. Титова, В.І. Семчик, О.О. Погрібний, Т.П. Проценко та інші вчені.

Так, Н.І. Титовою внесено наукові пропозиції щодо необхідності виділення поряд із спільною

сумісною власністю ще й особистої власності членів господарства, а також спільної сумісної власності подружжя [10, с.49] та ін. Суттєвим є і науковий висновок Н.І. Титової щодо необхідності адекватної правової регламентації відносин власності на землі та майно у СФГ. Вирішення зазначеної проблеми вчена вірно вбачає в майбутньому зміцненні прав фермерів як приватних власників [11, с.65].

Важливі наукові пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання майнових відносин, у тому числі й кредитних, податкових, договірних відносин у СФГ, захисту їх майнових прав сформульовані також Т.П. Проценко [60; 61; 62, с.42-58].

Крім зазначених основних аспектів широкою проблемою правового забезпечення інституту СФГ, вченими-юристами України розробляються також і інші правові питання розвитку фермерства в Україні: конституційні засади фермерства (Т.П. Проценко); питання фермерської кооперації (Н.І. Титова); орендні відносини в СФГ (Н.І. Титова, О.О. Погрібний); специфічні трудові відносини (Н.І. Титова); необхідність державної підтримки фермерства в Україні (Н.І. Титова, Т.П. Проценко, Л.В. Логуш) та ін.

У системі сучасного аграрного права України у зв'язку з проведенням аграрної реформи, що має на меті не лише реформування економічних (виробничих) відносин в аграрному секторі економіки, але і здійснення соціальних перетворень на селі, відбувається процес становлення ще одного нового правового інституту - інституту правового забезпечення соціального розвитку села.

Шлях на пріоритетний розвиток села та АПК був визначений ще з прийняттям 17 жовтня 1990 р. Закону УРСР "Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві" [65] (зараз діє в редакції від 15 травня 1992 року [66]). Цей акт вищої юридичної сили і став нормативно-правовою базою для формування правового інституту соціального розвитку села.

У сучасний період проблеми правового забезпечення соціального розвитку села послідовно досліджуються Н.І. Титовою [67,

с.61-65; 68, с.14-17], Ц.В. Бичковою [69, с.38-42, 46; 70, с.38], В.І. Андрейцевим [2, с.21-25], В.В. Носіком [71, с.442-461] та деякими іншими вченими.

Зокрема, наукою аграрного права України (Н.І. Титова, Ц.В. Бичкова та ін.) доведено необхідність конституційного закріплення таких основоположних для сільського господарства принципів, як принцип державної підтримки сільського господарства [9, с.6; 70, с.38], державного забезпечення соціально-економічних умов життя і праці селянина [9, с.6; 70, с.38] та інших.

Одним із нових напрямів наукових розробок, що здійснюються вченими-юристами України, є з'ясування соціальної ролі селянства та проблеми гарантування їх прав. Уперше в аграрно-правовій науці високу загальносоціальну роль селянства в суспільстві обгрунтовано професором Н.І. Титовою [67, с.61-65; 68, с.14-17]. У зв'язку з цим вченою зроблено висновок щодо необхідності відповідного віддзеркалення такої ролі селянства в державній політиці щодо нього та забезпечення його правового статусу.

Н.І. Титовою на основі теоретичного аналізу чинних нормативно-правових актів аграрного законодавства, що приймаються за суб'єктивним принципом, послідовно доведено необхідність чіткого законодавчого закріплення спеціалізованих прав членів аграрних структур та їх державних гарантій [52, с.25-27].

Правове регулювання нових за своїм змістом суспільних відносин соціальної сфери села досліджує нині також В.В. Носік [71, с.442-461].

Невід'ємною складовою аграрної реформи в Україні є приватизація державного майна в агропромисловому комплексі. Особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі вперше були визначені Декретом Кабінету Міністрів України від 17 травня 1993 р. "Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі" [72], а згодом - Законом України "Про особливості приватизації державного майна в агропромисловому комплексі" від 10 липня 1996 р. [73]. На базі зазначених нормативно-правових актів, що регулювали якісно нові види суспільних відносин, відбулося формування нового

спеціалізованого правового інституту нового права України - інституту приватного майна в агропромисловому комплексі.

Правові питання приватизації майна в агропромисловому комплексі глибоко досліджені В.І. Семчиком [74, с.159-167; 75, с.4]. Крім того, професором Н.І. Титовою на основі аналізу чинного законодавства з'ясовано та порядок реалізації права селянина (фермерських) господарств на приватизацію державного майна [11, с.69].

Як вірно відзначає В.І. Семчик, особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі стосуються об'єктів, суб'єктів, способів та механізму проведення приватизації [74, с.4].

Незважаючи на порівняно обширну законодавчу базу, процеси приватизації в АПК практиці мали багато недоліків. Так, В.І. Семчик досліджуючи правове регулювання приватизації майна в АПК, критично аналізує перелічений законодавством підхід щодо перетворення усіх державних сільськогосподарських підприємств на колективні, вірно зазначає при цьому необхідність збереження окремих державних підприємств [75, с.51] та інших.

Причиною основних недоліків правового регулювання особливостей приватизації майна в АПК України (а в результаті - одержання завжди очікуваних і бажаних результатів реалізації чинних нормативно-правових актів з питань приватизації) є безсистемний (або спонтанний) розвиток законодавства в цій сфері, що зумовлений певною мірою відсутністю попередньо розробленої науково обгрунтованої концепції приватизації державного майна в агропромисловому комплексі.

На основі досліджених наукових підходів до нових правових інститутів аграрного права в Україні можна виділити основні напрями подальшого розвитку аграрно-правової науки, досліджень та завдання науки аграрного права в Україні, а саме:

1. Прогнозування майбутнього виникнення нових правових інститутів аграрного права в Україні; попередня розробка їх науково обгрунтованих концепцій та теоретичне і практичне обгрунтування основних правових засад.

2. Дослідження сутності тих нових правових інститутів, що вже виникли в системі аграрного права.

права України; наукове обґрунтування сутності кожного з них.

Як ми бачимо, таке наукове обґрунтування полягає, зокрема, у з'ясуванні юридичної природи нових суб'єктів аграрного права, дослідженні істотних ознак нових аграрних правовідносин та явищ, розробці їх наукових понять та класифікацій тощо.

3 Обґрунтування доцільності нових правових інститутів аграрного права України на основі теоретичного аналізу їх ефективності та відповідності сучасним економічним умовам; розробка пропозицій щодо їх удосконалення.

4 Науковий системний аналіз конкретних аграрно-правових норм як складових нових інститутів аграрного права України; виявлення їх недоліків, формулювання пропозицій щодо усунення таких недоліків.

5 Виявлення невирішених науково-правових проблем розвитку нових інститутів аграрного права України; їх науковий аналіз; розробка пропозицій щодо оптимальних шляхів їх вирішення.

На підставі викладеного можна зробити висновок, що в сучасний період у результаті виникнення нових правових інститутів аграрного права України значно розширився предмет аграрно-правових наукових досліджень.

При цьому активна позиція представників науки аграрного права України щодо наукового обґрунтування нових аграрно-правових інститутів значною мірою сприяє їх подальшому розвитку та вдосконаленню.

Разом з тим, як ми бачили, нині існує ще багато невирішених наукових проблем у цій сфері, що, у свою чергу, негативно відбивається на ефективності правового регулювання суспільних відносин в аграрному секторі економіки. У зв'язку з цим наука аграрного права України покликана сприяти послідовному процесу формування та розвитку нових аграрно-правових інститутів як цілісних, взаємоузгоджених та досконалих підсистем аграрного права України.

Література:

1 Янчук В.З. Теоретические проблемы аграрного права Украины // Правовые пробле-

мы земельной и аграрной реформы в странах Центральной и Восточной Европы, России, Беларуси, Украине и других странах СНГ, государствах Балтии. Тезисы докладов Международного конгресса. - Минск, 1999.

2 Андрейцев В.И. Правові засади земельної реформи і приватизації земель в Україні. Навчально-практичний посіб. - К.: Істина, 1999.

3 Андрейцев В.И. Земельная реформа. Приватизация. Экология. Право. - К.: УЗАН, 1997.

4 Аграрне законодавство України: проблеми ефективності / За ред. члена-кореспондента НАН України В.І. Семчика. - К.: Наукова думка, 1998.

5 Семчик В.И. Особливості права власності в сільському господарстві // Проблеми права власності та господарювання у сільському господарстві. Монографія / Кол. авторів. Під ред. В.І. Семчика. - К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України.

6 Шемшученко Ю.С. Земельная реформа и правовые проблемы охраны окружающей среды // Правовые проблемы земельной и аграрной реформы в странах Центральной и Восточной Европы, России, Беларуси, Украине и других странах СНГ, государствах Балтии. Тезисы докладов Международного конгресса. - Минск, 1999.

7 Шемшученко Ю., Кулинич П. Право земельной собственности в Украине // Будівництво України. - 1993. - №3-4.

8 Шульга В.М. Актуальные правовые проблемы земельных отношений в современных условиях. - Харьков, 1998.

9 Титова Н.І. Аграрне законодавство України // Право України. - 1995. - №1.

10 Титова Н.І. Фермер і закон. - Львів, 1996.

11 Титова Н.І. Фермерство в Україні: основні правові засади. Питання та відповіді. - Львів: Атлас, 1998.

12 Статівка А.М. Договори в системі агропромислового комплексу України в умовах ринкових відносин / Автореф. дис. докт. юрид. наук. - Харків, 1998.

13 Статівка А.М. Договори в агропромисловому комплексі України в умовах ринка. - Харьков. Право, 1997.

14 Погребний О.О. Селянські господарства

- і оренда (організаційно-правові питання). – К.: Урожай, 1992.
15. Погребной А.А. Правовое регулирование деятельности крестьянских (фермерских) хозяйств в условиях рынка. – М., 1992.
16. Носік В., Коваленко Т. Щодо правової природи земельної частки (паю) // Право України. – 2000. – №3.
17. Носік В.В. Право власності на землю в Україні: Практичний довідник. – К., 1992.
18. Федорович В.І. Правове регулювання створення, реорганізації і ліквідації сільськогосподарських кооперативів / Автореферат дис. ... канд. юрид. наук. - Львів, 1998.
19. Федорович В.І. Правові основи створення та діяльності сільськогосподарських кооперативів в Україні. - Львів, 1998.
20. Федорович В.І. Реформирование отношений земельной собственности в процессе реорганизации колхозов на Украине // Правовые проблемы земельной и аграрной реформы в странах Центральной и Восточной Европы, России, Беларуси, Украине и других странах СНГ, государствах Балтии: Тезисы докладов Международного конгресса. – Минск, 1999.
21. Кулинич П.Ф. Правові аспекти прискорення реформування аграрного сектора економіки / Право України. – 2000. – №4.
22. Кулинич П.Ф. Ефективність правового забезпечення земельної реформи в Україні // Аграрне законодавство України: проблеми ефективності
23. Кулинич П.Ф. Тенденції розвитку права власності на землю в сільській місцевості // Проблеми права власності та господарювання в сільському господарстві.
24. Аграрна реформа в Україні: економічні і правові проблеми. Тези доповідей і виступів. - Одеса, 1993.
25. Правовые проблемы земельной и аграрной реформы в странах Центральной и Восточной Европы, России, Беларуси, Украине и других странах СНГ, государствах Балтии: Тезисы докладов Международного конгресса. - Минск, 1999.
26. Відомості Верховної Ради УРСР – 1991. - №10. - Ст.100.
27. Титова Н.І. Землі як об'єкт правового регулювання // Право України. – 1998. - №4
28. Відомості Верховної Ради України 1992 - №18 - Ст.225
29. Відомості Верховної Ради України 1992. - №25 - Ст.354.
30. Гуревський В.К. Право приватної власності громадян України на землі сільськогосподарського призначення / Автореферат дис. ... канд. юрид. наук. – К., 1999.
31. Гуревський В.К. Право приватної власності громадян України на землі сільськогосподарського призначення. – Одеса, 1999.
32. Вовк О.М. Право громадян на землі сільської місцевості / Автореферат дис. ... канд. юрид. наук. - Харків, 1997.
33. Титова Н.І. Продовольственная программа: земля, труд (правовые аспекты). – Львів, 1989. Изд-во при Львовском государственном университете издательского объединения "Выща школа".
34. Титова Н.І. До концепції нового основного земельного закону України // Право України 2000. - №4.
35. Урядовий кур'єр – 1994. - 15 листопада
36. Урядовий кур'єр – 1995. - 12 серпня
37. Офіційний вісник України. – 1998. - №10
38. Офіційний вісник України. – 1999. - №10
39. Бейкун А. Співвідношення Конституції України та інших нормативно-правових актів у питанні регулювання аграрних та земельних відносин // Право України – 2000. - №3.
40. Відомості Верховної Ради України 1998. - №46-47. – Ст.280
41. Будзилович І., Юрченко А. Оренда землі в Україні (історико-правовий нарис) // Право України. – 1994. - №10.
42. Сонюк В.А. Оренда як форма господарювання в сільському господарстві і спосіб роздержавлення в агропромисловому комплексі – складова частина аграрної реформи в Україні // Аграрна реформа в Україні: економічні і правові проблеми. Матеріали круглого столу
43. Войтюк І.А. Правове регулювання оренди землі // Проблеми формування інституцій правової держави. Тексти лекцій з спеціальної теорії права. - Львів, 1990.
44. Ільницька Н. Оренда як правова форма використання земель у сучасний період // Право України. – 2000. - №8.
45. Андрейцев В.І. Екологічне право

- загальна частина. Курс лекцій в схемах. – К., 1995.
46. Голос України. – 1992. – 2 червня.
47. Сонюк В. А. Майнові орендні правовідносини в АПК // Проблеми права власності та господарювання у сільському господарстві.
48. Відомості Верховної Ради України. – 1997. – №39.
49. Семчик В. И. Кооперация и право. – Киев: Крива думка, 1991.
50. Семчик В. И. Правові засади сільськогосподарської кооперації в Україні // Право України. – 1999. – №5.
51. Титова Н. И. Сільськогосподарські кооперативи їх правове забезпечення // Радянське право. – 1991. – №6.
52. Титова Н. И. Права членів сільськогосподарських кооперативів: тенденції та проблеми їх законодавчого забезпечення // Право України. – 2000. – №2.
53. Сонін О. М. Правові основи виникнення сільськогосподарських кооперативів // Право України. – 1992. – №1.
54. Сонин О. М. Правовое положение сельскохозяйственных (кроме колхозов) кооперативов / Автореферат дис. ... канд. юрид. наук. - Харьков, 1992.
55. Зіновчук В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу. - К.: Голос, 1999.
56. Кооперативне право: Підруч. для кооперативних, сільськогосподарських, економічних, юридичних вищих навчальних закладів і факультетів / За ред. В. І. Семчика. – К.: Ін Юре, 1998.
57. Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №14. – Ст. 186.
58. Семчик В. И. Погрібний О. О. Законодавче удосконалення приватних форм сільськогосподарського виробництва і приватної власності // Аграрне законодавство України: проблеми ефективності.
59. Нагребельний В. П., Янчук В. З. Правове забезпечення впровадження ринкових механізмів в сільському господарстві // Правова держава – 1993. – Вип. 4.
60. Проценко Т. П. Правовий режим майна селянських (фермерських) господарств України / Автореферат дис. ... канд. юрид. наук. – К., 1996.
61. Проценко Т. П. Правовий режим майна селянських (фермерських) господарств України – К., 2000.
62. Проценко Т. П. Проблеми права власності селянських (фермерських) господарств та особистих підсобних господарств громадян і порядок їхнього вирішення // Проблеми права власності та господарювання у сільському господарстві.
63. Логуш Л. В. Фермерство в США: правові аспекти (досвід для України) / Автореферат дис. ... канд. юрид. наук. - Львів, 1997.
64. Ващишин М. Я. Земельні правовідносини у селянських фермерських господарствах / Автореферат дис. ... канд. юрид. наук. – Львів, 2000.
65. Відомості Верховної Ради України. – 1990. – №45. – Ст. 602.
66. Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №32. – Ст. 453.
67. Титова Н. И. Проблеми гарантування прав селянства України // Права людини і громадянина: проблеми реалізації – К.: Ін Юре, 1998.
68. Титова Н. И. Селянство: загальносоціальні та правові аспекти // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали II регіональної наукової конференції (лютий, 1996 р.) - Львів, 1996.
69. Бичкова Ц. В. Регулювання сільськогосподарської діяльності і співвідношення цивільного та аграрного законодавства // Право України. – 1996. – №7.
70. Бичкова Ц. В. Новые подходы к решению продовольственной проблемы // Государство и право. – 1992. – №7.
71. Носік В. В. Правове забезпечення соціального розвитку села // Аграрне право України. Підручник / За ред. В. З. Янчука – К., 1996.
72. Відомості Верховної Ради України. – 1993. – №27. – Ст. 293.
73. Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №41. – Ст. 188.
74. Семчик В. И. Особливості приватизації державного майна в агропромисловому комплексі // Аграрне право України: Підручник / За ред. В. З. Янчука – К., 1996.
75. Семчик В. И. Особливості приватизації державного майна в АПК // Аграрне законодавство України: проблеми ефективності